

ANMELDELSER OG LITTERATURNYT

Ved universitetsadjunkt, cand. mag. H. P. Clausen, general-konsul, professor, dr. phil. Troels Fink, adjunkt, cand. mag. Tage Kaarsted, arkivar, cand. mag. Finn H. Lauridsen og museumsdirektør, dr. phil. Helge Sjøgaard.

P. Munch: Erindringer 1914–1918. (Nyt Nordisk Forlag, 1961) 400 s.

I den lange række bind, hvori P. Munchs erindringer vil blive udgivet, er man nu nået til det III. Det omfatter perioden under første verdenskrig, da P. Munch var forsvarsminister i Zahles ministerium. Da ministeriet Zahle blev dannet i 1913, var en ændring af grundloven den politiske hovedopgave, som det nye ministerium ville søge at løse, og hvis det skulle lykkes, måtte der være ro om andre politiske stridsspørgsmål, deriblandt ikke mindst forsvarssagen. Det så altså oprindeligt ikke ud til, at forsvarsministeriet skulle påkalde sig særlig opmærksomhed, bortset fra naturligvis at forsvarsvennerne mente, at nu var ræven sat til at vogte gæs, når P. Munch blev gjort til forsvarsminister.

Da den første verdenskrig brød ud, blev problemstillingen afgørende forskudt; administrationen af det militære beredskab blev en stor og væsentlig opgave. Der kom til at hvile et stort ansvar og store byrder på forsvarsministerens skuldre. Det ene hovedmotiv i det foreliggende erindringsbind er derfor naturligt nok forswarets organisation i krigsårene, det andet hovedmotiv er de bestandige forhandlinger om en udvidelse af regeringens parlamentariske grundlag, d. v. s. det problem, om en samlingsregering ikke ville være en naturlig politisk konsekvens af krigstidens usikkerhed. Om disse to hovedmotiver slynger sig en lang række bimotoiver, grundlovssagens løsning, salget

af de vestindiske øer, nordisk samarbejde, forsyningsproblemer og presens forhold. Disse problemer er i sig selv meget interessante, men lades her ude af betragtning. Den interesserede læser vil kunne finde megen oplysning om dem i erindringsværket. Her er det meningen at koncentrere betragtningerne omkring de to hovedmotiver.

Først forsvarsproblemet. P. Munch var principielt af den opfattelse, at det danske militærvæsen ikke lod sig anvende til egentlige krigsmæssige opgaver. Hvis en kritisk situation skulle opstå, var det, efter hans mening, forswarets opgave at konstatere, om det stod over for en overmagt; hvis det var tilfældet, anså han det for meningsløst at lade danske styrker tage en kamp op. I princippet var en meget begrænset styrke tilstrækkelig til en sådan konstatering. Men i 1914 gjaldt i Danmark en militærordning, hvilende på love fra 1909, som forudsatte en relativ stor hær og flåde, og den var tilrettelagt på en sådan måde, at den gjorde et vist forsvar af i al fald Sjælland muligt. Så at sige alle forsvarsstyrker var samlet på Sjælland og søbefæstningen omkring København var vel udbygget, medens den forhåndenværende befæstning mod landsiden ved København fra et militært synspunkt måtte anses for at være helt forældet. Den var anlagt omkring 1890 og siden ikke i nævneværdig grad moderniseret. Den ledende idé bag militærordningen af 1909 var ønsket om at give Tyskland tro til, at Danmark kunne afvise et eventuelt en-

gelsk angreb imod Sjælland, og derved skulle Tyskland få tillid til dansk neutralitetsvilje. Der var ikke mange, der forstod, at dette var den egentlige mening; almindeligvis ventede man, at Tyskland ville optræde i angribernes rolle, og man forestillede sig, at dansk forsvar var indrettet på at kunne tage imod et tysk angreb. I denne forestilling blev man bestyrket ved stemningen i hærens officerskorps. De ledende officerer levede endnu i den tankegang, der havde været bestemmende, da Københavns landbefæstning blev bygget, at Danmark måtte have et sted, hvor det kunne holde ud, indtil der kunne komme hjælp, d. v. s. holde ud mod Tyskland, indtil Tysklands modstandere eventuelt kunne yde hjælp. Heldigvis fik Tyskland i 1914 tillid til, at Danmark ville føre en neutralitetspolitik, da Danmark på dets opfordring udlagde miner i Storbælt, og lykkeligvis havde England ingen udtalt interesse i at trænge ind i Østersøen; i al fald anså den engelske krigsledelse et sådant fremstød for at være for farligt, og det er nok forklaringen på, at Danmark formåede at hævde sin neutralitet under første verdenskrig. Udenrigsministeren Erik Scavenius erkendte klart dette forhold.

Men P. Munchs dilemma var det, at han måtte gennemføre det militære beredskab efter loven af 1909, selv om han ikke troede på nytten eller værdien deraf, ud fra princippet: lov er lov, og lov skal holdes. Hans motivering for det omfattende militære beredskab var ønsket om at holde indrepolitisk fred; det var for at berolige de to oppositionspartier Højre og Venstre og desuden officerskorpset, at han tog ansvaret for at holde store styrker under våben og for at foretage store anskaffelser af militært udstyr, men han mente ikke, at dette militære beredskab betød nogen næneværdig betryggelse for Danmark i forhold til udlandet. Han nærrede formentlig stadig den opfattelse, som

han havde givet udtryk for før krigen, at et stort dansk militærvæsen kunne friste en af stormagterne til at drage Danmark med ind i krigen. Hvis man ved stort militærvæsen alene tænkte på permanente færstningsanlæg, kunne der være noget rigtigt i tankegangen. Den var f. eks. ikke uberettiget omkring 1890, da Københavns landbefæstning blev bygget; en stærk fæstning kunne virkelig friste en stormagt; men på den anden side ville stormagterne ikke risikere et militært tomrum, hvor Danmark lå, og det er sandsynligt, at foruden den kloge politik i 1914 også de indkaldte sikringsstyrker var en vigtig faktor, der medvirkede til at holde Danmark uden for krigen. Over for den af P. Munch fremsatte tese, at et for stort og fast udbygget dansk forsvarsvæsen kunne friste stormagterne til at sætte sig i besiddelse deraf, kan man stille den tese, at et omfattende sikringsapparat gjorde fristelsen til at besætte Danmark mindre for de krigsførende magter, fordi de havde brug for deres kræfter andetsteds. Det betød imidlertid meget, hvorledes et sådant forsvar var organiseret. Denne side af problemet optog tilsyneladende kun P. Munch i meget ringe grad. Ud fra P. Munchs tese er det meget vanskeligt at forstå, at han i 1915 kunne gå med til at anlægge den såkaldte Thunestilling, en feltbefæstet linje mellem Køge-bugt og Roskildefjord. Hvis beroligelseshensigten har været afgørende for P. Munch, er der her tale om en meget vidtgående indrømmelse, ikke så meget til oppositionen måske som til generalerne. Det er ikke muligt på det foreliggende grundlag helt at bedømme Thunestillingens karakter og faktiske betydning, men det kan næppe forstås anderledes end en styrkelse af Københavns forsvar. Erik Scavenius var meget betænkelig ved forslaget, fordi et anlæg af denne art kunne skabe mistænksomhed i Tyskland, men regeringen har altså ment at måtte se bort

fra dette hensyn. P. Munch anfører som en faktor, der kunne motivere anlægget, at det kunne opfattes som en desavouering af fæstningen ved København. Denne betragtning leder tanken hen på den indsukring, hvorved man får en bedsk pille til at glide lettere ned. Thune-stillingen må man opfatte som et supplement til fæstningen om København og en understregning af ideen om, at forsvaret af København var særlig væsentligt for forsvaret af Danmark. Foranstaltningen måtte tillige give indtryk af, at Danmark forberedte sig på et forsvar, rettet mod Tyskland, hvis dette land skulle være den angribende part. Da P. Munch den 22. oktober 1915 i et fortroligt møde af de to ting gjorde rede for det militære beredskab og for den planlagte udbygning, måtte tilhørerne få indtryk af, at Danmark rådede over et efter forholdene særdeles omfattende militært apparat, og at det i givet fald ville blive brugt. I november 1915 blev der givet bemyndigelse til anlæg af Thunestillingen. Derefter var der ro om de militære problemer i et længere stykke tid, indtil et forslag om på ny at indskrænke sikringsstyrken kom op i sommeren 1917.

Mens der faldt ro over det militære område, var der så meget mere uro om selve regeringens politiske basis. Der forefandt sig stadighed under krigen snart et sted snart et andet, ønsker om, at regeringens grundlag skulle udvides, og at en samlingsregering skulle dannes, fordi mange mente, at en bredt funderet regering svarede til tidens behov. Denne opfattelse havde også tilhængere inden for ministeriet.

Regeringen Zahle var udgået alene fra partiet Det radikale Venstre. Det var en mindretalsregering, der blev opretholdt i kraft af en loyal støtte fra Socialdemokratiet. Tilsammen havde de to partier flertallet i folketinget. Men i landstinget var regeringsmodstanderne i flertal. I august 1914 hav-

de det en kort overgang været på tale at søge dannet en samlingsregering. Kong Christian X var en varm tilhænger af en sådan plan, og den mand i regeringen Zahle, der stod kongen personligt nærmest, finansminister Edvard Brandes, var ligeledes en tilhænger af tanken. Brandes igen havde kontakt til de frikonservatives fører, grev Mogens Frijs, som ofte blev omtalt som leder eller ledende medlem af en eventuel samlingsregering. Da grundlovsrevisionen var politisk sikret i sommeren 1915, bragte Brandes problemet om en samlingsregering på bane. Foranledningen var en artikel i »Berlingske Tidende« den 3. juni 1915. Her var den tanke blevet udkastet, at der skulle dannes et samlingsministerium med henholdsvis ministre for de radikale, for venstre og for højre, altså en borgerlig samlingsregering. Brandes var ivrig for planen; han havde vistnok den mulighed for øje selv at blive statsminister. Det mente i al fald Zahle, som ivrigt bekæmpede tanken; skulle det endelig være, ville han i al fald ikke acceptere Brandes som chef. P. Munch var udpræget modstander af planen; under interne drøftelser benyttede han den motivering, »at så kunne vi ikke afvise J. C. Christensen, og det var dog givet, at ingen af os (d. v. s. de radikale ministre) kunne gå ind sammen med ham«. Lidt senere skriver han, »at vi ikke kunne være sammen med J. C. Christensen uden i den yderste krise«. Som det er nærliggende i et memoireværk, har Munch selv hovedrollen i dramaet; men for at helterollen kan komme til sin ret, må der også være en skurkerolle. Denne rolle havde J. C. Christensen. Det er et gennemgående træk i P. Munchs erindringer, at dommen over J. C. Christensen er hård og ubarmhjertig.

Planerne om en samlingsregering i sommeren 1915 døde bort, men i eftersommeren 1916 kom de på tapetet igen med voldsom styrke, denne gang på baggrund af forslaget om at sælge

de dansk-vestindiske øer til USA. Der havde i længere tid været forhandlet derom mellem Danmark og Amerika. Det var en aftale med amerikanerne, at forhandlingerne skulle være fortrolige, og da en journalist spurgte Edvard Brandes, om der blev ført forhandlinger, benægtede Brandes på det bestemteste, at det var tilfældet. Da aftalen med USA blev bekendt, viste det sig, at Edvard Brandes havde talt imod bedre vidende, og en lidenskabelig kampagne imod ham og regeringen var følgen, og ligeledes en hed debat om politisk etik. På ny blev kravet om en samlingsregering ført frem af oppositionen. Men krisen blev løst ved et forslag om, at regeringen skulle suppleres med en repræsentant, en kontrolminister for hvert af de tre partier, der ikke var med i regeringen, højre, venstre og socialdemokratiet. Zahle var meget ivrig for denne løsning på krisen, en samlingsregering var undgået, og ledelsen forblev hos det radikale parti, og det betød vel også noget, at hans egen stilling ikke blev ændret. P. Munch og indenrigsministeren Ove Rode var dybt forbitrede over, at Zahle havde givet køb. Argumentationen var igen, at venstre, hvis ordningen blev gennemført, ville vælge J. C. Christensen som kontrolminister. Da dette valg faktisk blev truffet af venstre, havde Munch en samtale med en venstrefolketingsmand, der energisk forfægtede den opfattelse, at valget af J. C. Christensen ville lette samarbejdet, fordi det var bedre at have ham inden for end uden for regeringen. Dette benægtede P. Munch med ordene, »at venstres fremgangsmåde mindede om den, molboerne anvendte, da de druknede ålen«. Denne bemærkning er et af de meget få smil i bogen; ellers er det alvorstale næsten hele vejen igennem, sagligt, roligt, nøgternt, snævert politisk, men ikke uden skarphe-
den, som nævnt, når det gjaldt omtalen af J. C. Christensen og i stigende grad også i referaterne af samtaler

med kong Christian X. Man må beundre den sindsro, P. Munch lagde for dagen i forhandlinger med majestæten.

Samarbejdet i kontrolregeringen gik nogenlunde i et par år, selv om den kom til at halte lidt, da det konservative folkeparti ret snart gled ud. Den af de konservative valgte repræsentant blev siddende i regeringen; men nu for det frikonservative parti, der igen havde gjort sig selvstændigt. Uden de forhandlingsmuligheder, kontrolministerordningen gav, havde regeringspartierne næppe kunnet enes om en indskrænkning af sikringsstyrken i sommeren 1917; men indskrænkningen lod sig dog først gennemføre efter en konflikt mellem Munch og overgeneralen, general Gørtz. Da situationen var moden, viste P. Munch her en særdeles resolut optræden. Gørtz havde nemlig truet med at gå, hvis sikringsstyrken blev indskrænket. Set fra generalens synspunkt var spørgsmålet ikke uvæsentligt. Overkommandoen blev nemlig stillet over for det spørgsmål »hvilken styrke den anså for nødvendig, når man så bort fra den opgave at være rede med det pludselige angreb på København for øje, så opgaven væsentlig skulle være bevogtning af landegrænsen, havneanlæg, fæstningsværker og feltfortifikatoriske anlæg«. Det betød nemlig, at hele grundlaget for den gængse officers-forestilling om Danmarks forsvar pludselig blev forrykket. Hvis general Gørtz imidlertid var gået i protest mod en indskrænkning, der var foretaget, fordi man anså en svækkelse af beredskabet i København for at være forsvarlig, ville hans afgang have vakt en politisk uro om disse militære dispositioner, men ved først at afskedige Gørtz og derpå med de samarbejdende partiers samtykke at indskrænke sikringsstyrken, opnåede regeringen, at indskrænkningen blev gennemført uden politiske divergenser udadtil. Det viste sig vanskeligt at få kongen med på formen for udnæv-

nelsen af den nye overgeneral, general Tuxen. Det fik P. Munch at vide en lørdag i august 1917, mens han opholdt sig i sit sommerhus i Kregme. Zahle og Scavenius var på togt med skibet »Mågen« i Roskilde fjord, og mens P. Munch var gået i vandet ud for sin sommerbolig, kom statsministeren og udenrigsministeren sejlene forbi. Da de så Munch, gik de i en båd og roede ind til den badende P. Munch, der op til de to i båden forklarede, at det på grund af vanskeligheder med kongen vist var bedst, at Zahle tog med til Sorgenfri Slot. Det var lidt usædvanlige omstændigheder for en ministerkonference. De to andre ministre fandt det unødvendigt, at Zahle tog med, og P. Munch måtte tage alene af sted lørdag eftermiddag til en af de efterhånden meget bevægede samtaler med Christian X; som så mange af de foregående endte den med, at kongen accepterede ministerens forslag.

Med efterretningerne om den første verdenskrigs afslutning slutter 3. bind. Enkelte optegnelser om det sønderjyske problem, som efter deres kronologiske sammenhæng skulle have været med, er af udgiverne udeladt, for at det sønderjyske problem kan blive behandlet i sin sammenhæng i det næste bind. Med spænding må denne fortsættelse imødeses, der vil omfatte et af de mest dramatiske afsnit i nyere dansk historie.

Troels Fink.

Lis Jacobsen † og Holger Brøndsted (udg.): En Ungdomsbrevveksling mellem P. Munch og J. P. Jacobsen 1889-1901, I-II. (Udg. af Institut for Dansk Kirkehistorie, Nyt Nordisk Forlag, 1962). XXVII + 362 s. og XIII + 306 s.

I kraft af P. Munchs centrale placering i dansk politik vil en korrespondance, i hvilken han er den ene part, altid have krav på interesse. Det gælder i høj grad den her foreliggende

udgave, som omfatter P. Munchs brevveksling med ungdomsvennen, religionshistorikeren, dr. phil. J. P. Jacobsen († 1918), der senere blev gift med dr. phil. Lis Jacobsen, f. Rubin, den ene af værkets to udgivere. Gennem brevene får man et levende indtryk af to unge, højt begavede menneskers redelige bestræbelser på at skabe sig et livsgrundlag ved studium og tænkning. Efterhånden som de bliver ældre, ser man, hvorledes P. Munch finder sig til rette i en udadvendt praktisk stræben, mens Jacobsen fortsat grubler over filosofiske og religiøse problemer. Udgaven har sin værdi mere ved det, den fortæller om de to selv, end ved det, de to beretter om deres samtid, selv om der også er en del bemærkninger af almindelig politisk og åndshistorisk art. For P. Munchs vedkommende er der tale om et meget værdifuldt supplement til de lidt ferske Munch-erindringer I (Fra Skole til Folketing, 1870-1909). Med det kildemateriale, der nu er publiceret og vil blive det i den nærmeste fremtid, vil det snart være muligt at skrive en udtømmende biografi om P. Munch; ungdomsbrevvekslingen mellem P. Munch og J. P. Jacobsen vil da ikke være til at komme udenom. Lis Jacobsen og Holger Brøndsted's udgivelse er alene af den grund betydningsfuld. Værkets indledning og noter giver læseren udmærket hjælp; som profanhistoriker er man især glad for den fyldige kommentar til de to unge menneskers religiøse og etiske spekulationer.

Tage Kaarsted.

Vilh. la Cour: Næsholm (Nationalmuseet, 1961).

I en artikel i Hist. Tidsskr. 7, VI, p. 121-29, gjorde Kr. Erslev opmærksom på, at man for det 14.-15. århundrede måtte antage, at der var mange adelsmænd rundt om i sognene, som ikke var nævnt i kilderne, så vort